

OY HAKKININ İNTERNETTE OY KULLANIMI İLE DÖNÜŞÜMÜ

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.899918>

*Arş. Gör. Eşref Barış BÖREKÇİ**

Öz

Oy hakkına ilişkin ilkeler genel oy hakkı, eşit oy hakkı, serbest oy hakkı gibi alt başlıklar altında incelenmektedir. Ne var ki, bilişim çağının geliştirdiği yeni oylama teknolojileri karşısında oy hakkına hakim olan bu ilkelerin alışlagelmiş kapsamı mevcut ihtiyacı karşılamada bir adım geride kalabilmektedir. Bu teknolojilerden en çok tartışmalı olanı ise internette oylamadır. Zira bu tartışmanın sebeplerinden birisi de internette oylama ile oy hakkının demokratik ilkeleri arasındaki uyumsuzluktur. Ancak buradaki uyuşmamaya, internette oylamanın yetersizliğini değil, oy hakkının ilkelerinin bir dönüşüm içerisinde olduğunu göstermektedir. Nitekim 2020 yılı oy merkezlerinde seçimlerin yapılamadığı uzun süreli salgınlarda, devletlerin çözüm arayışı içinde olduğu bir dönemi uygulamalı olarak göstermiştir. Haliyle oy hakkının internette oylama karşısında nasıl bir dönüşüm içerisinde olduğunu incelenmelidir. Böylece hem bilişim çağının gereklilikleri hem de olası salgın, afet vb. durumlarda nasıl bir aksiyon alınacağını değerlendirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler

Oy hakkı, Elektronik oylama, İnternette oylama, e-oylama, i-oylama, Oy hakkının dönüşümü

THE TRANSFORMATION OF RIGHT TO VOTE THROUGH INTERNET VOTING

Abstract

The principles of suffrage are analyzed under subcategories of universal suffrage, equal suffrage, free suffrage, and so on. However, in the face of the

* Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: baris.borekci@yeditepe.edu.tr) ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6609-1759> (Makalenin Geliş Tarihi: 28.09.2020) (Makale Gönderilme Tarihi: 29.09.2020/Makale Kabul Tarihi: 22.11.2020)

new voting technologies developed in the information age, the principles of suffrage maybe lack of responding to new needs. The most conventional one among these technologies is internet voting. One of the reasons for this controversy is the compliance problem between internet voting and the principles of suffrage. Nevertheless, such inconsistency implies that the principles of suffrage are evolving into new shapes rather than inadequacy in internet voting. The year 2020 has depicted the practice of a period in which countries seek a solution for long-term epidemics where elections cannot be held in voting centers. Thus, transformation and interplay of suffrage principles should be analyzed under the concept of internet voting. In this way, an action plan for both the needs of the information era and probable epidemics, disasters, etc. can be assessed.

Keywords

Right to vote, Electronic voting, Internet voting, e-voting, i-voting, Transformation of suffrage

I. GİRİŞ

1955’de Isaac Asimov’un kaleme aldığı “Franchise” isimli bilimkurgu öyküsünde, Multivac isimli bir yapay zekanın sadece tek bir insana çeşitli sorular yönelttiği, bu insanın verdiği cevaplar ile başkaca verilerin Multivac tarafından değerlendirilerek 2008’deki Amerikan başkanının belirlendiği bir dünya hayal edilmektedir¹. Günümüzde Asimov’un 21. yüzyıla ilişkin öngörüsü birebir gerçekleşmemiştir. Ancak algoritma, yapay zekâ, nesnelere interneti, derin öğrenme, veri madenciliği gibi vasıtalarla geleneksel seçim yöntemleri yeni bir şekle evrilmeye başlamıştır. O kadar ki yakın tarihli Cambridge Analytica skandalında anılan yeni vasıtalarla seçmen iradelerinin yönlendirilebildiği ve manipüle edilebileceği ortaya çıkmıştır². Anılan yeni vasıtaların olumsuz sonuca yol açtığı bu örnek karşısında olumlu örnekler de mevcuttur. 2019 yılında Avrupa Parlamentosu genel seçimlerinin Estonya ayağında isteyen seçmenler oylarını oy merkezine gitmeden internet aracılığıyla kullanabilmişlerdir. Seçim sistemleri ile teknolojinin etkileşimden doğan olumlu veya olumsuz sonuçlardan öte hukukun 21. yüzyıl bilişim teknolojisi gelişmeleri karşısında aldığı konum önem taşımaktadır. Çünkü gelecekteki örneklerin olumlu veya olumsuz sonuca yol açıp açmayacağına bu konum karar verecektir.

21. yüzyıl bilişim teknolojilerinin hukuk disiplinin kümülatif kapsamından çok daha hızlı bir devinim içinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bilgi çağının devinimleri karşısında oylama teknolojilerinde müthiş bir çeşitlilik yaşanmaktadır. O kadar ki ne kadar seçim varsa, seçim teknolojileri de o kadar çeşitlenmektedir. Haliyle bu gelişim karşısında bilgi çağının gerçekliğinin hukuki düzlemde bir karşılık bulabilmesi adına seçim, oy hakkı vb. kavramlar yeni oylama metotları bağlamında incelenmelidir. Bu sebeple çalışmamızda anılan teknolojilerden birisi olan ve uygulamaları açısından 21. yüzyılda son derece şüpheliye yaklaşıl原因 internetten oy kullanımı (uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımı) incelenecektir. Bu konunun seçilmesindeki faktör anılan yöntemin gelecekte seçimlerin olağan yöntemi haline gelme potansiyelidir. Haliyle çalışmamızda bilgi çağının gereklilikleri

¹ **Asimov**, Isaac: Franchise, Quinn Publishing Company, If: Worlds of Science Fiction, New York, Cilt 5, Ağustos-1955.

² Londra merkezli Cambridge Analytica isimli veri analiz şirketi Facebook’tan elde edilen veriler ile 2016’da ABD başkanlık seçimlerinde başkan Donald Trump’ın seçiminde seçmenlerin iradelerini manipüle etmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Kaiser**, Brittany: Targetted, Harper Collins, ABD, 2019.

açısından internetten oy kullanımı ile oy hakkının demokratik ilkeleri arasındaki etkileşim incelenecektir.

II. İNTERNETTEN OYLAMA

a. Tarihçe

İnternette oylamanın tarihçesi elektronik oy kullanımına dayanmaktadır. Bunun sebebi elektronik oy kullanımının zamanla internetten oy kullanımına evrilmesinden kaynaklanmaktadır. Haliyle elektronik oy kullanımı ile internetten oy kullanımı arasındaki geçiş süreci, internetten oy kullanımının gelecekteki diyalektiğini yorumlayabilmek adına önemlidir.

Elektronik oylamaya ilişkin fikirler ve projeler ilk defa 1875'te elektronik oylama makinesi üzerinden ortaya atılmıştır³. Ancak elektrik aksamli makinelerin kullanımı 1960'ların başına kadar sadece fikir olarak kalmıştır. Politikacılar elektronik aksamli bu cihazları ilginç bulsalar dahi kullanışlı olduğunu düşünmemiş ve sonuçları henüz bilinmeyen bu yöntemden çekinmişlerdir⁴. Elektronik oylamaya ilişkin ilk uygulama 1964 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Georgia eyaletinde gerçekleşmiştir. Anılan yılda kullanılan ve IBM ("*International Business Machines*") tarafından geliştirilen sisteme delikli kart ("*punch card*") ismi verilmiştir⁵. Delikli kart mekanizmasında oy pusulası, bir kâğıt yerine karttan oluşturmaktadır. Her bir kartın üzerinde seçmenler için önceden hazırlanmış adaylar/seçenekler bulunmaktadır. Seçmen oyunu bu kart üzerindeki tercihlerin ilgili bölümünü kalem benzeri bir araç ile delerek kullanmaktadır. Seçmenin tercihinin anlık olarak oy merkezinde kaydedilmekte ve anılan kartlar üzerindeki tercihler bir merkezde bilgisayar sistemi aracılığıyla sayılmaktadır⁶.

1970'lere gelindiğinde delikli kart mekanizmalarına alternatif olarak optik işaret okuyucuları ("*optical mark-sense*") kullanılmaya başlanmıştır⁷. Optik işaret okuyucu sisteminde oy pusulası üzerinde seçenekler bulunmaktadır. Seçmen tercihi doğrultusunda oy pusulası üzerindeki ilgili alanı kalem vb. bir araçla işaretlemektedir. Doldurulan oy pusulasının optik algılayıcıya

³ **Krimmer**, Robert: The Evolution of E-voting: Why Voting Technology is Used and How it Affects Democracy, Tut Press, Tallinn University of Technology Doctoral Theses Series I: Social Sciences, No. 19, Talin, 2012. s. 21.

⁴ **Krimmer**, s. 22.

⁵ **Jones**, W. Douglas: The Evaluation of Voting Technology, İçinde: Secure Electronic Voting, Gritzalis A. Dimitris (ed.), e-kitap, Springer, 2003, s. 6.

⁶ **Krimmer**, s. 22

⁷ **Jones**, s. 8.

seçmen tarafından okutulması suretiyle oy kullanma süreci tamamlanmaktadır. Optik işaret okuyucusu algıladığı seçmen tercihini veri tabanına aktarmaktadır⁸.

1986'da ise hem optik işaret okuyucu hem de delikli kart sistemlerine alternatif olarak doğrudan kaydeden elektronik ("*direct-recording electronic*") sistemler⁹ geliştirilmeye başlanmıştır. 2000'lerden sonra özellikle delikli kart mekanizması ve optik işaret okuyucularda yaşanan problemleri aşmak adına doğrudan kaydeden elektronik sistemler daha fazla tercih edilmiştir¹⁰. Bu sistemde seçmenler adayları monitöre benzer bir ekranda seçenekler halinde görmektedirler. Seçmenler anılan ekrandaki diledikleri tuşa basarak oylarını kullanabilmektedirler. Elektronik cihazlardaki tercihler ise oy kullanımı sona erdikten sonra merkezi bir yerde sayılmaktadır. Günümüzde bu sistemlerin dokunmatik ekranlarla da hizmet verdiği versiyonları bulunmaktadır¹¹. Anılan sistemin yapısını somutlaştırabilmek adına bu yöntemi bankamatiklere benzetebiliriz.

Buraya kadar sayılan sistemler, vasıta olarak elektronik araçları içerseler de seçmenin oy merkezine gitmesini mecbur kılmaktadır. Seçmeni oy kullanma merkezine getirmeden elektronik vasıtalarla oy kullanma fikri ise ilk defa İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılmıştır¹². 1982 yılında ise uzaktan elektronik oylamanın kökeni olarak gösterilen kör imza ("*blind signatures*") fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikre göre oy kullanımı sırasında seçmenin kimliği gizli tutulacak ve oy kullanan kişinin kimliği dijital imzaların karşılaştırılması yoluyla doğrulanacaktır¹³. 1982'deki bu fikir sayesinde günümüzdeki en tartışmalı oy

⁸ **Cranor**, Lorrie Faith: In Search of the Perfect Voting Technology: No Easy Answers İçinde: Secure Electronic Voting, Gritzalis A. Dimitris (ed.), e-kitap, Springer, 2003, s. 23. Bu sistemi akıllarda somutlaştırmak adına optik işaret okuyucu yoluyla yapılan oylamayı, Öğrenci Seçme ve Yerleşme Merkezi'nin (ÖSYM) yaptığı sınavlarda, sınava girenlerin optik formu doldurarak tercih yaptığı sisteme benzetebiliriz. Tabii ki ÖSYM'nin yaptığı sınavlar bir oylama yöntemi değildir. Buradaki benzetme tercih etme fiilinin teknolojik alt yapısının somutlaştırılabilmesi için verilmiştir.

⁹ Türkçe'de bu terminolojiye kullanan çalışma için bkz. **Akın**, Melda: "*Elektronik Oy Verme Sistemlerinde Güvenlik: Deneyimler ve Türkiye İçin Öneriler*", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 3- 2006, sa. 32-47, s. 33.

¹⁰ **Cranor**, s. 23; **Jones**, 9.

¹¹ **Krimmer**, s. 22.

¹² **Krimmer**, s. 23.

¹³ **Chaum**, David: Blind Signatures for Untraceable Payments. İçinde: Chaum D.-Rivest R.L.-Sherman A.T. (ed.) *Advances in Cryptology*. Springer, Boston, 1983, s. 201.

kullanma yöntemlerinden birisi olan internetten oylama, çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren doğrudan kaydeden elektronik sistemlere alternatif olarak Avrupa’da (Örneğin İngiltere, Estonya, İsviçre) ve Amerika Birleşik Devletleri’nde¹⁴ (“ABD”) internet aracılığıyla oy kullanımı için birçok proje ve çalışma yürütülmüştür¹⁵. Günümüzde ise gerçek anlamda internetten oy kullanımına imkân veren ülkeler Estonya, İsviçre¹⁶, Norveç¹⁷ gibi ülkelerdir. Ne var ki, Norveç 2019 itibariyle uzaktan internetten oy kullanımı opsiyonunu seçmenlere sunmaktan vazgeçmiştir. Bu karara gerekçe olarak internetten oy kullanımının oy kullanan sayısında esaslı bir artış yaratmaması, gizli oy ilkesine verilen önem, başka devletlerin seçimlere müdahale ettikleri yönündeki şüphelerin bulunması, internetten oylamayı sağlayan sistemin güvenli olmasına rağmen bu oylamanın gerçekleştiği bilgisayar veya telefonların güvenli olmaması gösterilebilir. İnternetten oylama açısından Avrupa’nın öncüsü olarak kabul edilen Estonya ise 2005’ten bu yana internetten oylama yöntemine yatırım yapmakta ve bu yöntemi uygulamaktadır¹⁸.

b. İnternetten Oy ve İlgili Tanım

İnternetten oylama, elektronik demokrasi kavramının bir alt başlığıdır. Bu sebeple öncelikle elektronik demokrasi kavramı açıklanmalıdır. Öğretide henüz bir fikir birliği bulunmasa da elektronik demokrasinin, siyasi iletişim, katılım ve yönetim kapsamında dijital medya vasıtasıyla uygulanan demokratik faaliyetleri ifade ettiği söylenebilir¹⁹. Başka bir deyişle geleneksel demokrasi anlayışının bilgi çağında yeniden şekillendirilmiş haline elektronik

¹⁴ 2000’li yıllardan sonra ABD’deki elektronik oy uygulamasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Işık**, Alper: Dijital Demokrasi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 135 vd.

¹⁵ **Krimmer**, s. 24.

¹⁶ İsviçre’deki sisteme ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Işık**, s. 131 vd.

¹⁷ <https://sciencenorway.no/election-politics-technology/no-more-online-voting-in-norway/1562253> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

¹⁸ **Aichholzer**, Georg-Rose, Gloria: Experience with Digital Tools in Different Types of e-Participation, Hennen, Leonhard-Keulen, Ira van-Korthagen, Iris-Aichholzer, Georg-Lindner, Ralf-Nielsen, Rasmus Øjvind (ed.), European E- Democracy in Practice, e-kitap, Springer Open, 2020, s. 109.

¹⁹ **Lindner**, Ralf-Aichholzer, Georg: E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends, İçinde: Hennen, Leonhard-Keulen, Ira van-Korthagen, Iris-Aichholzer, Georg-Lindner, Ralf-Nielsen, Rasmus Øjvind (ed.), European E- Democracy in Practice, e-kitap, Springer Open, 2020, s. 18. Öğretide elektronik demokrasi kavramı yerine teknolojik gelişmelerin demokrasi üzerindeki etkisini kapsayacak dijital demokrasi terimi kullanılmaktadır. Dijital demokrasinin kapsamına ilişkin ayrıntılı çalışma için bkz. **Işık**, s. 95 vd.

demokrasi denebilir. Elektronik demokrasi kavramı bireyin demokratik süreçlere katılımı açısından üçe ayrılmaktadır: 1) Gözetim, 2) gündem belirleme ve 3) karar alma. Karar alma fonksiyonunun alt görünümünden birisi elektronik oylamadır²⁰. Elektronik oylama faaliyetlerine konu olan ve “elektronik oylama” kavramının kapsamını asli olarak etkileyen husus doğal olarak elektronik oydur.

Elektronik oyun tanımı, teknolojik gelişmelere paralel olarak değişmekte ve sıklıkla yenilenmektedir. Örneğin 2004 yılında elektronik oy, telefon, televizyon (kablolu veya uydulu) ve bilgisayar gibi elektronik haberleşme teknolojileri ile kullanılan oy şeklinde tanımlanmıştı²¹. Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli tavsiye kararında ise elektronik oy, elektronik olarak kullanılan oy şeklinde ifade edilmiştir²². Görüldüğü üzere 2017 yılına gelindiğinde 2004'e nazaran son derece geniş bir tanım tercih edilmiştir. Bu geniş tanımın sebebi ise oylama teknolojilerindeki hızlı değişim karşısında kadük kalmayan bir kapsamın belirlenebilmesi ihtiyacıdır. Bu noktaya kadar yapılan açıklamalar yabancı literatür kapsamındaki değerlendirmeleri içermektedir. Türk öğretisine bakıldığında da kavram olarak elektronik oy²³ veya e-oy²⁴ tabirleri kullanılmaktadır. Her ne kadar bir tanım yapılsa dahi Türk mevzuatında yine elektronik oylama yöntemine imkân veren düzenlemeler bulunmaktadır²⁵.

Elektronik oy, oyun kullanıldığı yer açısından uzaktan elektronik oy ve merkezden elektronik oy şeklinde iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Merkez-

²⁰ Lindner-Aichholzer, s. 23.

²¹ Gibson, Rachel K.: Internet voting and the European Parliament Elections, içinde: Mendez, Fernando-Trechsel, Alexander H. (ed.), The European Union and e-Voting, e-kitap, Routledge, 2004, s. 31.

²² CoE Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to Member States on Standards for E-voting, <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020, s. 6.

²³ Türk öğretisinde elektronik oy kavramı *gıyabi oy* kategorisinin altında kullanılmaktadır. Akartürk, s. 63. Ne var ki, elektronik oyun, oy merkezlerinde kullanılabilmesi de mümkün olduğu için burada gıyabi oy kategorisi yapılması yerine elektronik oy hakkının kendi içinde uzaktan veya doğrudan şeklinde ikiye ayrılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz.

²⁴ Işık, s. 121; Vural Dinçkol, Bihterin-Işık Alpe., “Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 25 - Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019, sa. 716-726, s. 718.

²⁵ 298 Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun m. 94/A; Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği m. 13.

den elektronik oy yöntemlerinde seçmen belli bir merkeze gitmekte ancak oylama işlemi elektronik vasıtalarla gerçekleştirilmektedir. Örneğin delikli kart mekanizması, optik işaret okuyucu veya doğrudan kaydeden elektronik sistemler belli bir merkezden yapılan elektronik oy kullanma yöntemleridir. Merkezden elektronik oy kullanımı kapsamında internet aracılığıyla oy kullanmak da mümkündür²⁶. Ancak çalışmamızda merkezden internet aracılığıyla oy kullanma kavramına değinilmeyecektir. Zira çalışmamızın asıl konusunu uzaktan elektronik oy kavramının bir alt başlığı olan uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımıdır²⁷.

Uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımı, seçmenin herhangi bir seçim noktasına gitmeksizin internete bağlı herhangi bir bilgisayar üzerinden oyunu kullanabilmesi anlamına gelmektedir²⁸. Öğretide uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımı ile aynı anlama gelecek şekilde “elektronik ağlar üzerinden uzaktan oy” tabiri de kullanılmaktadır²⁹. Ancak çalışmamızda “uzaktan internet aracılığıyla oy” veya “elektronik ağlar üzerinden uzaktan oy” kavramlarının uzunluğu sebebiyle bu iki kavramla aynı anlama gelecek şekilde “internetten oy” tabirini kullanacağız.

c. *İnternetten Oylama Yöntemi*

İnternetin oylama teknolojilerindeki asli işlevi, oylama işleminin gerçekleşeceği platformdaki bilişim sistemlerinin birbirine bağlanmasıdır. Bunun üzerine kurulacak bir oylama sisteminde seçmenin nerede oy kullanacağı, sistemi nasıl kullanacağı, seçmene oylama sırasında ne gibi imkanlar

²⁶ Öğretide *kiosk internet voting*, *polling place internet voting* ve *precinct internet voting* şeklinde üç farklı yöntem bulunduğu belirtilmektedir. **Alvarez**, R. Michael-**Hall**, Thad E.: *Point, Click and Vote: The Future of Internet Voting*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2004, s. 4. Benzer yönde bkz. **Kersting**, Norbert-**Baldersheims**, Harald: *Electronic Voting and Democratic Issues: An Introduction*, İçinde: Kersting, Norbert-Baldersheim, Harald (Ed.), *Electronic Voting and Democracy*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 6.

²⁷ **Gibson**, s. 31.

²⁸ **Jones**, s. 14. Türk öğretiminde uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımı şeklinde bir ayırım yapılmasa da bu kapsamda *internet aracılığıyla oy kullanımı* şeklinde bir kavram kullanılmıştır. İlgili çalışma için bkz. **Gözler** Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, cilt: I, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s. 662.

²⁹ **Joachim**, Rui-**Ribeiro**, Carlos-**Ferreira**, Paulo: *Improving Remote Voting Security with CodeVoting*, İçinde: Chaum, David-Jakobsson, Markus-Rivest, Ronald L.-Ryan, Peter Y.A.-Benaloh, Josh-Kutylowski, Miroslaw-Adida, Ben (Ed.), *Towards Trustworthy Elections: New Directions in Electronic Voting*, Springer, Berlin, 2010, s. 310.

sağlanacağı vb. bilgiler değişiklik gösterebilecektir. Örneğin bazı seçimlerde seçim merkezinde elektronik cihazlar aracılığıyla oy kullanılmakta ancak kullanılan oylar internet ortamında saklanılmaktadır³⁰. Bu örnekte elektronik cihazların oylama işlemi için kullanılıyor olması oylama yönteminin niteliğini belirlememektedir. Buradaki belirleyici yine oylama işleminin gerçekleştiği elektronik cihazdaki platformu merkezi sistemle bağlayan internettir. Bir başka deyişle burada oylama yöntemi olarak öne çıkan özellik internet üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İnternetin oylama sisteminde kullanıldığı teknolojilerde oylama işlemi otoriteler tarafından belirlenen merkezlerde yapılabileceği gibi uzaktan da yapılabilmektedir. Tekrar hatırlatmak isteriz ki çalışmamızda sadece uzaktan internet aracılığıyla oy kullanımı incelenecek ve uzunluğu sebebiyle “uzaktan internet aracılığıyla oy” yerine “internetten oy” ifadesi kullanılacaktır.

İnternette oylama yönteminin birinci adımında seçmen bir bilgisayar veya bilgisayar işlevi gören diğer cihazlar üzerinden kimliğini doğrulamalıdır. Doğrulamanın nasıl yapılacağı oy kullanılan seçimin niteliğine göre değişebilmektedir. Örneğin genel seçimlerde elektronik imza yöntemi kullanırken siyasi partilerin ön seçimlerinde kullanıcı adı ve şifre bilgisinin yeterli olduğu sistemler tercih edilebilmektedir³¹. Seçmenlerin kimlik doğrulama işlemleri oy kullanma işlemi için önceden geliştirilmiş bir arayüzde gerçekleşmektedir. Seçmen bu arayüzde kimliğini doğruladıktan sonra oyunu aynı arayüzde kullanmaktadır³². Oy kullanma işlemi bittikten sonra seçmene e-posta ve/veya SMS olarak doğrulama kodu gönderilmektedir. Aynı zamanda seçmenin kullandığı oya ilişkin doğrulama sayfasını, oyunu kullandığı cihaz üzerinden yazdırması yine mümkündür. Oy kullanım işleminden sonra ilgili oy, sistem tarafından şifrelenerek sunuculara kaydedilmektedir. Seçmenin oyunu kullanması ile oy sayımı arasındaki operasyonel süreçte bir tür yazılım kullanılmaktadır³³.

³⁰ **Kersting-Baldersheims**, s. 7.

³¹ **Kutyłowski**, Mirosław-**Zagórski**, Filip: *Scratch, Click & Vote: E2E Voting over the Internet*, İçinde: Chaum, David-Jakobsson, Markus-Rivest, Ronald L.-Ryan, Peter Y.A.-Benaloh, Josh-Kutyłowski, Mirosław-Adida Ben (Ed.), *Towards Trustworthy Elections: New Directions in Electronic Voting*, Springer, Berlin, 2010, s. 343.

³² **Yard**, Michael: *Direct Democracy: Progress and Pitfalls of Election Technologies*, International Foundation for Electoral Systems, Washington D.C., 2010, s. 71.

³³ **Rivest**, Ronald L.-**Virza**, Madars: *Software Independence Revisited*, İçinde: Hao, Feng-Ryan, Peter Y. A., *Real-World Electronic Voting: Design, Analysis and Deployment*, CRC Press, New York, 2017, s. 6.

III. İNTERNETTEN OYLAMAYA HAKİM OLAN İLKELERİN DÖNÜŞÜMÜ

İnternette oylamaya hakim olan ilkelerin dönüşümü incelenirken oy hakkının demokratik ilkelerine değinilecektir. Oy hakkının demokratik ilkelerinin tamamı yerine internette oylama için önem arz eden ilkelere bu bölümde yer verilecektir. Bu ilkeler ise genel oy ilkesi, eşit oy ilkesi, serbest oy ilkesi, gizli oy ilkesi, kişisel oy ilkesi ve açık sayım ve döküm ilkesidir.

a. Genel Oy İlkesi

Genel oy ilkesi, oy hakkının belli kesimlere bir ayrıcalık olarak tanınmaması ve böylece oy hakkına herkesçe sahip olunabilmesini sağlamaktadır³⁴. Başka bir deyişle genel oy ilkesi, oy hakkının servet, vergi, yetenek vb. şartlara bağlı olmaması anlamına gelmektedir³⁵. Ancak genel oy ilkesinin kapsamına ilişkin yapılan açıklamalar mutlak ve sınırsız değildir. Yani bu hakkı kullanım koşullarına ilişkin birtakım sınırlamalar getirilebilir³⁶. Ancak buradaki sınırlamalar ancak oy hakkını kişiye ve topluma daha yararlı kılmak amacıyla, keyfi olmayan ve makul ölçülerde yapılabilecektir. Örneğin yaş ve vatandaşlık kısıtlamaları genel oy hakkının ihlali olarak görülmemektedir³⁷. Bu örnekteki yaş ve vatandaşlık kısıtlaması, aslında seçmenin ayırt etme gücüne sahip olacağı yaş sınırı ve sadece egemenliğe sahip olan sülhlerin oy kullanabilmesi şeklinde makul ölçütlerdir. Öğretideki bu geleneksel bakış açısı internette oylama noktasında bambaşka bir noktaya evrilmektedir.

İnternette oylama açısından genel oy ilkesindeki dönüşümü kavrayabilmek adına Avrupa Konseyi'nin elektronik oy hakkına ilişkin tavsiye kararına bakılmalıdır. İnternette oylama, elektronik oyun bir alt kategorisi olduğu için anılan tavsiye karar internette oy perspektifinden incelenecektir. Anılan tavsiye karar, oy hakkına hakim olan ilkelere ilişkin genel bir çerçeve çizmektedir. Tavsiye kararda bahsi geçen genel oy hakkı bağlamın-

³⁴ Akartürk, Ali Ekrem: Oy Hakkının Anayasal İlkeleri, Legal Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 52.

³⁵ Gözler, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s. 303.

³⁶ Bu sınırlamaların seçmenin yetkinliğinin ölçülmesine noktasına kadar vardırıan öneriler mevcuttur. Bu öneriye göre seçmenler oy kullanmadan önce yapay zekâ tarafından bir teste tabi tutulacaktır ve böylece seçmen olabilme yeterliliği ölçümlenecektir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Ciner, Şahin: Dijital Demokrasi, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2017, s. 63 vd.

³⁷ Akartürk, s. 53.

daki kriterlere bakıldığında önceki paragraflarda değindiğimiz geleneksel bakış açısının ötesinde bir kapsam belirlenmiştir³⁸.

Anılan kriterlerden birincisi seçmenin karşılaşacağı internette oylama arayüzünün bütün vatandaşlar tarafından anlaşılabilirliği. Bilgi ve iletişim teknolojileri gün geçtikçe daha fazla insanın kullanımına hasredilmektedir. Ancak birçok insan halen teknolojik araçları kullanmakta zorluk yaşamaktadır. Bu sebeple internet üzerinden oy kullanmak üzere ulaşılan arayüz, olağan her insan tarafından kolaylıkla anlaşılabilir şekilde tasarlanmalıdır. İkinci kriter göre oy kullanma sistemi, sakatlık veya malullük gibi özel ihtiyaçları olan kimselerin de oy kullanabileceği şekilde düşünülmelidir³⁹. Örneğin görme problemi yaşayan seçmen, oyunu kullandığı sırada sistemin arayüzünden sesli yardım alabilmelidir. Üçüncü olarak internette oy vasıtalarına herkes tarafından ulaşılmadıkça internette oy kullanımının yanında başkaca oy kullanma yöntemleri de seçmenlere seçenek olarak sağlanmalıdır. Bu noktada herkesin bilgisayar vb. cihazlara ulaşmasının her zaman mümkün olmadığı hatırlanmalıdır⁴⁰. Haliyle seçmenin dilediğinde başvurabileceği ikinci bir oy kullanma seçeneği olmalıdır⁴¹. Son olarak oy kullanımı gerçekleşmeden önce seçmenin kullandığı oyun gerçek bir seçim açısından etki doğuracağı açıkça belirtilmeli ve seçmenin dikkati bu noktaya yönlendirilmelidir.

Öğretide internette oylamanın genel oy ilkesi açısından açıkları bulunduğu ve bunların üzerine çalışılması gerektiği de belirtilmiştir. Örneğin oyların kaybolması, oylama sistemine karşı gerçekleştirilecek olası bir saldırının seçim sonuçlarını etkilemesi genel oy ilkesi açısından önemli kaygılardan bazılarıdır⁴². Bu kaygılara karşı gerekli önlemler alındığı takdirde geleneksel oylama yöntemlerinin yanında internette oylama gibi yeni tek-

³⁸ Avrupa Konseyi, Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to Member States on Standards for E-voting, <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020, s. 3.

³⁹ Aslında bu kriter, kişisel oy ilkesi kapsamında girmektedir. Ancak tavsiye kararda kişisel oy ilkesine yer verilmediği ve kişisel oy ilkesinin geleneksel kapsamındaki unsurların diğer ilkelere dağıtıldığı görülmektedir.

⁴⁰ **Goos, Kertsin-Beckert, Bernd-Lindner, Ralf**: Electronic, Internet-Based Voting, İçinde: Lindner, Ralf-Aichholzer, Georg-Hennen, Leonhard (Ed.), Electronic Democracy in Europe, e-kitap, Springer, 2016, s. 142.

⁴¹ Nitekim Estonya internette oy kullanımını mümkün kılsa da istendiği takdirde seçmenlerin seçim günü, seçim merkezlerinde oy kullanımına imkân tanımaktadır. <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/questions-about-i-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁴² **Goos-Beckert-Lindner**, s. 142.

nolojilerin seçmenlere seçenek olarak sağlanması ulaşılabilirlik anlamında olumlu sonuçlar verecektir. Ulaşılabilirliğin artırılması da oy hakkını genelliğini güçlendirecek bir uygulamaya işaret etmektedir⁴³.

Görüldüğü üzere genel oy ilkesinin alışlagelmiş kapsamı ile Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli internetten oylamayı da içine alan tavsiye kararındaki genel oy ilkesi kapsamı tam anlamıyla örtüşmemektedir. Buna ek olarak internetten oylama bağlamında öğretilerdeki görüşler de oy hakkının genelliğini farklı bir kapsamda değerlendirmektedir. Bu farklılaşmanın sebebi genel oy ilkesinin klasik tanımının oy hakkının demokratik ilkeleri bağlamında tarihi bir gelişimi de arkasına almasıdır. Zira genel oy hakkının klasik tanımında tarihi diyalektik içerisinde çeşitli statü mücadelelerinin yansımaları ve bu çatışmanın modern insan hakkı bakış açısı içerisinde vardığı son nokta görülmektedir. İnternette oylama bağlamında genel oy ilkesi ise bilişim çağının gerekliliklerini vurgulamakta ve bu bağlamda çeşitli kriterler sunmaktadır. İnternette oylama bağlamındaki genel oy ilkesi, seçmene eşit ve makul şartlarda imkân sunularak internetten oylamanın gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Biz genel oy ilkesinin klasik kapsamı ile internetten oy ilkesi bağlamındaki genel oy ilkesi kavramını ortak bir noktada buluşturmayı deneyerek yeni bir tanım önermeyi deneyeceğiz: Bütün bu açıklamalar bağlamında genel oy ilkesi, herhangi bir ayrıcalık olmaksızın herkesin eşit şartlarda oy kullanabileceği standartların sunulması ve oy kullanma sürecinin buna göre dizaynını sağlamaktadır.

b. Eşit Oy İlkesi

Eşit oy ilkesi her seçmenin bir oy kullanabilmesi ve bu oyun da seçim sonucuna eşit etki etmesini sağlamaktadır⁴⁴. Burada seçmenlerin eşitliğinden öte kullanılan oyun sayısı ve etkisinin eşitliğine işaret edilmektedir⁴⁵. Eşit oy ilkesinin açıklanan geleneksel kapsamı, internetten oylamaya gelindiğinde genişlemektedir. Bu genişleme kendisini Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli tavsiye kararında göstermektedir.

⁴³ Avrupa Konseyi, Rec(2004)11, s. 30. Avrupa Konseyi'nin bu yöndeki 2005 tarihli e-oylamaya ilişkin kararı için için bkz. [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec\(2004\)_11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec(2004)_11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf) (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁴⁴ **Karamustafaoglu**, Tunçer: Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 129; **Teziç**, Erdoğan: Anayasa Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 315.

⁴⁵ **Akartürk**, s. 5.

Tavsiye karar gereği ilk olarak oy kullanımına ilişkin bütün resmi bilgiler, seçmenlere eşit şekilde sağlanmalıdır. Buradaki bilgilendirme, kendisini iki alanda gösterecektir: 1) Oylama vasıtaları ve 2) oylama vasıtaları dışında. Oylama vasıtaları kapsamında eşit bilgilendirmeye ilişkin internetten oylama için önem arz eden husus oylama arayüzüdür. Şöyle ki internetten oylamanın gerçekleşeceği arayüz, bu arayüzü kullanan herkesin anlayabileceği şekilde tasarlanmalıdır. İlkesel anlamdaki eşitlik burada kendisini göstermektedir. Seçmeni bilgilendirmenin kendisini gösterdiği diğer bir alan ise oylama vasıtaları dışındaki alandır. Burada akla internet, bilgisayar vb. teknolojik imkanları olmayan kişiler gelmektedir. Bu kişiler için de seçim süreci ve oylamaya ilişkin bilgilendirmenin eşit şekilde sağlanması gerekir. Bir başka deyişle teknolojik imkana sahip olan ile olmayan arasında asgari bilgilendirme açısından bir fark olmaması gerekir.

İkinci olarak internetten oylama ile internetten oylama dışındaki bir yöntemin birer seçenek olarak bir arada kullanıldığı bir seçimde, oyların sayımında güvenli yöntemler kullanılmalıdır. Kuşkusuz her seçim sisteminde güvenli yöntemler kullanılmalıdır. Ancak, anılan güvenden anlaşılması gereken bir kişinin birden fazla oy kullanmasını ya da oy kullanmış kişinin sistemden kaynaklı hataya kurban gitmesini önlemektir. İnternette oylama uygulamasının olduğu bir sistemde, seçmene bir seçenek olarak internetten oylama haricinde başkaca bir oylama metodu da sunulmaktadır. Seçmenin iki oylama yönteminden birisini tercih edebildiği bir oylama sürecinin güvenlik dizaynı daha da dikkatli olmayı gerektirmektedir. Üçüncü olarak seçmenin kim olduğu herhangi bir hataya düşmeden diğerlerinden ayrılabilmelidir. Böylece oyların birbiriyle karışmaması sağlanmaktadır. Bu hususun önemi ise özellikle oyların sayımında kendisini göstermektedir. Çünkü sayım işleminden önce oyların kime ait olduğunu ortaya çıkarabilecek şifrelerin karılması şeklinde bir uygulama mevcuttur⁴⁶. Bu karma işleme rağmen oylar birbirine karışmamalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra internetten oylama için eşit oy ilkesinin kapsamı somutlaştırılmalıdır. Eşit oy ilkesinin genel kapsamı seçmenin kullandığı oy sayısı ve oyun etkisinin eşitliğinin şeklinde somutlaşırken, internetten oylama açısından eşit oy ilkesi bilişim vasıtaları sayesinde mükerrer ve fazla oy ihtimalini engellemesi şeklinde somutlaşmaktadır. Bu somutlaştırma göstermektedir ki eşit oy ilkesinin klasik kapsamı ile Avrupa

⁴⁶ <https://www.valimised.ec/en/internet-voting/introduction-i-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

Konseyi'nin 2017 tarihli internetten oylamayı da içine alan tavsiye kararındaki eşit oy ilkesi kapsamı örtüşmektedir.

c. Serbest Oy İlkesi

Serbest oy ilkesi, seçmenin hiçbir baskı, zorlama, siyasal veya ekonomik etkiye maruz kalmadan özgür iradesiyle oy vermesini sağlamaktadır⁴⁷. Serbestlik seçmenin serbestçe kanaat oluşturması ve bu kanaati serbestçe ifade edebilmesi şeklinde iki alt görünümüne sahiptir⁴⁸. Bu ilkenin Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli internetten oylamayı kapsayan tavsiye kararındaki yansımaları dikkat çekmektedir.

Tavsiye karara göre öncelikle internetten oylama sistemi seçmenin oyunu manipüle edebilecek bir unsur içermemelidir. Bu manipülasyon çeşitli şekillerde olabilir. Oy kullanma arayüzünün seçmene acele karar verdirecek şekilde tasarlanması veya onay almadan oy kullanılmasına yol açacak şekilde yön gösterilmesi seçmenin iradesini tahrif edebilecektir. Özellikle oylama yönteminin tercih edilebilir olduğu seçimlerde (örneğin seçmen için hem elektronik oylama hem de sandık başında oylamanın mümkün olması), seçmen oylama yöntemini önceden belirtmek zorunda bırakılmamalıdır. Yani herhangi bir otorite tarafından seçmene hangi yöntemle oy kullanacağı hiçbir şekilde sorulmamalı ve seçmeni bunu belirtmeye itmeyecek önlemler alınmalıdır. Bu noktada internetten oylamaya yönelik bir eleştiri olarak seçmenin oy kullanırken aile üyelerinden ve sosyal çevresinden her türlü etkiye açık olabileceği ihtimali öne sürülebilir⁴⁹. Özellikle seçim düzenlemele-
rindeki yasaklamaların aile hayatı ve sosyal ilişkilere müdahalesinin son derece kısıtlıdır. Öğretideki bir görüşe göre bu müdahaleler diğer seçim yöntemlerinde de mevcuttur ve bu kaygı sadece internetten oylamaya özgü bir problem olarak algılanmamalıdır⁵⁰. İşte bu noktada seçmenin seçim gününe kadar internetten kullandığı oyu dilediği kadar ve istediği zamanda değiştirebilmesi olası dış etkilere karşı bir emniyet mekanizması oluşturmaktadır.

⁴⁷ **Karamustafaoğlu**, s. 159; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 312; **Akartürk**, s. 54.

⁴⁸ **Akartürk**, s. 55-56.

⁴⁹ Nitekim bu husus mektupla oylama açısından 2008 yılında Anaya Mahkemesinin (AYM) önüne gelmiştir. Yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının mektupla oy verebilmesine imkân veren yasa maddesi AYM tarafından serbest ve gizli oy ilkeleri bağlamında iptal edilmiştir. AYM - GK, E. 2008/33, K. 2008/113, T. 29.5.2008.

⁵⁰ **Goos-Beckert-Lindner**, s. 145.

Bir başka husus olarak internette oylama sisteminde geçersiz oy kullanıldığı takdirde seçmen sistem tarafından uyarılmalıdır. Ayrıca, oy kullanma işleminden sonra seçmen, kullandığı oyun içeriğini doğrulayabilmeli ve sistemde şifrelenmiş şekilde saklanan oyun değiştirilmediğini teyit edebilmelidir. Bu doğrulama ve teyit aynı zamanda internette oylama aşamalarında gerçekleşmiş olabilecek hata veya kötüye kullanımın tespit edilebilir olmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde internette oylama sistemi, seçmene oyunun seçim sonuçlarına etki edip etmediğini teyit edebileceği makul bir yöntem sunmalıdır. Bu teyit mekanizması internette oylama mekanizmasından bağımsız şekilde doğrulanabilirliği sağlamalıdır. Son olarak internette oylama sistemi, oy kullanma işleminden sonra seçmene, oyun başarılı şekilde kullanıldığını ve bütün oy kullanma sürecinin tamamlandığına ilişkin bir bildirimde bulunmalıdır.

d. Gizli Oy İlkesi

Gizli oy ilkesi, seçmenin kullandığı oydaki iradenin başkaları tarafından bilinmesini engellemektedir⁵¹. Böylece seçmen, iradesini dış etkenlere maruz kalmadan sandığa yansıtacaktır⁵². Aslında gizli oy ilkesi serbest oy ilkesinin bir tür görünümüdür. Ancak gizli oy ilkesinin çalışma konusuyla nitelikli bir bağı bulunması sebebiyle bu ilke ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Öğretide gizli oy ilkesinin gerçekleşebilmesi için resmi amblemli oy zarfı ve kapalı oy verme yöntemleri olmazsa olmaz iki ön koşul olarak belirtilmiştir⁵³. Ne var ki anılan ön koşulların internette oylamaya uygulanması mümkün değildir. Bu sebeple gizli oy ilkesinin kapsam ve içeriği, internette oylama açısından yeniden ele alınmalıdır.

Anılan kapsam ve içeriğin belirlenmesi sırasında Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli tavsiye kararı referans alınabilir. İlgili tavsiye karar sistematik bir hale getirildiğinde internette oylamada seçmenin oyunun gizliliği, “seçmen-oy” ve “oy-seçim sistemi” ilişkisi şeklinde iki aşamada incelenmelidir. Birinci aşama seçmenin oyu ile kendi arasındaki ilişkiye ilişkindir. Bu aşamada seçmene oyunu gizleyebileceği bir alan sağlanmalıdır. Bu alanın somutlaştırılması kare kod veya güvenlik kodlarıyla yapılmaktadır. İnternette

⁵¹ **Teziç**, s. 316; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 309; **Akartürk**, s. 60; **Kaboğlu**, İbrahim Ö.: Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 203.

⁵² **Kocamustafaoğlu**, s. 156.

⁵³ **Teziç**, s. 317.

oylamada oy kullanımından sonra seçmenin teslim aldığı doğrulama içeriği bir kare kod veya güvenlik kodu şeklindedir. Böylece kare kod veya güvenlik kodunun başkalarına gösterilmesi halinde dahi seçmenin hangi oyu kullandığı anlaşılacaktır. Bu noktada eleştiri olarak seçmenin oy kullanımı sırasında kendini videoya alması ve bu videoyu başkalarına gösterilmesi örneği verilebilir. Ancak bu durum internetten oylama dışındaki seçim yöntemlerinde de cereyan etmektedir. Örneğin oy pusulası vasıtasıyla seçim merkezlerinde yapılan seçimlerde seçmenlerin oy kabinine cep telefonu girmelerine izin verilmemektedir. Bu tedbire karşın seçmen yanına alacağı ikinci bir cep telefonu vasıtasıyla kime oy verdiğini fotoğraflayabilmektedir. Zira bu durum Türkiye'deki seçimlerde kanıksanmış bir hali yansıtmaktadır. Unutulmamalıdır ki internetten oylamada seçmen oyunu seçim gününe kadar dilediği zaman değiştirebilmektedir. Haliyle internetten oylama sırasında kullanılan oyun değiştirilebilir olması sebebiyle oy kullanım anında çekilen videonun bir işlevi kalmayacaktır.

İkinci aşama seçmenin oyu ile seçim sistemi arasındaki ilişkiye ilişkindir. Nitekim seçim sistemi seçmenin oyunu gizli tutmayı sağlayacak güvenceler içermelidir. Böylece yetkisiz kişiler seçmenin oyunun ne olduğuna ilişkin bilgi edinemeyecektir. Bu noktada iki hususun gizliliği sağlanmalıdır: Birincisi seçmenin bilgilerinin gizliliğidir. İnternetten oylama sistemi seçmenin bilgilerini saklayacak güvenceleri içermelidir. Bu güvencelere ek olarak da seçmen bilgilerinin kötüye kullanımını engelleyecek ek tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlere örnek olarak kişisel verilerin korunması hukukundaki veri minimizasyonu ilkesinin bir uzantısı olarak sadece gerekli kişisel veriler sisteme girilmesi gösterilebilir⁵⁴. Örneğin bir süre daha kullanılmaya devam edecek olan eski tür kimliklerin üzerinde bulunan “dini” hanesinde kişilerin dini inancı yer almaktadır. Bu bilginin oylama faaliyetine herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Bu sebeple seçim otoritelerinin böylesi bir özel nitelikli kişisel veriyi bünyelerinde bulundurmaması gerekir. Gereğinden fazla girilen veya kullanması elzem olmayan kişisel verilerin sistemde yer alması her zaman kötüye kullanım riskini ve kötüye kullanım ihtimalinde doğacak olumsuz sonucun etkilerini artırıcı bir faktördür. İkinci husus da seçmenin kullandığı oya ilişkin iradesinin saklanmasıdır. Özellikle oyların sayım sürecinde seçmenlerin anonim kalabilmesi son derece önemlidir. Anonimlik için sayım sürecinde oy ile seçmenin kimliği arasında herhangi bir bağ kurulamamalıdır. Seçmenin iradesinin gizli tutulması noktasında

⁵⁴ Veri minimizasyonuna ilişkin detaylı bilgi için bkz. Carey, Peter: Data Protection, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 35-36.

yapılması gerekenlerden birisi de seçmenin internetten oy kullandığı sırada tercih değişikliği yapması halinde bu değişiklik bilgilerinin de gizli tutulmasıdır.

e. Kişisel Oy İlkesi

Kişisel oy ilkesi gereğince seçmen, herhangi bir aracı veya temsilci kullanmadan oyunu bizzat kendisi kullanmalıdır⁵⁵. Bu ilkenin arka planında oy hakkının kişiye bağlı olması fikri yatmaktadır⁵⁶. Bu sebeple oy hakkının icrası doğrudan oy veren kişi tarafından gerçekleştirilmelidir⁵⁷. Anılan ilkenin mutlak suretle uygulanması görevi, sakatlığı, hastalığı vb. sebeplerden ötürü fiilen oy kullanması mümkün olmayan kişilerin hak kaybına yol açacaktır. Bu hak kaybını önlemek amacıyla gıyabi oy yöntemleri kullanılmaktadır. Öğretide gıyabi oy yöntemleri olarak evde oy, bulunulan yerde oy, vekaleten oy veya elektronik oy sayılmıştır⁵⁸. Çalışmamızın bu bölümünden gıyabi oy yöntemlerinden elektronik oyun alt başlığı olan internetten oyun kişisel oy ilkesine uygunluğu incelenecektir.

Uzaktan oy kullanma yöntemlerine yönelik başlıca eleştirilerden birisi oy kullanan kişinin belirlenmesinde yaşanacak olası sorunlardır. Öğretide internetten oy kullanmak üzere seçmenin sisteme girmesi için gereken bilgilerin başkalarına verilerek oyun kullanılabilmesi eleştirilmiştir⁵⁹. Hatta kişiler bu yolla oylarını satabileceklerdir. Bu durum da kişisel oy ilkesine aykırılık yaratacaktır. Ancak, bu aykırılığın internetten oylamayla giderilmesi mümkündür. Hem oyun bizzat kullanılmasını sağlayabilecek hem de oyun metalaştırılmasının önüne geçebilecek bir çözüm yolu internetten oylama yönteminin kullanıldığı Estonya'da mümkün kılınmıştır.

Estonya'da internetten oy kullanımı seçim gününden önceki üç gün boyunca devam etmektedir. Yani seçmen isterse bir gün önce internetten kullandığı oyu yine internetten değiştirebilmektedir. Hatta daha önceden internetten oy kullanan seçmen dilerse seçim günü, seçim merkezine giderek internetten kullandığı oydan bağımsız olarak yeni bir oy kullanabilmektedir. Bu takdirde seçmenin daha önceden kullanmış olduğu oylar geçersiz hale gelmektedir. Yani seçmenin oyu metalaştırılsa dahi sistem buna karşı seç-

⁵⁵ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 308; **Akartürk**, s. 63.

⁵⁶ **Kocamustafaoğlu**, s. 140.

⁵⁷ **Akartürk**, s. 63.

⁵⁸ Anılan yöntemlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 308-309; **Akartürk**, s. 63-64.

⁵⁹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, s. 662.

menin gerçek iradesini yansıtabilmesi için ek imkanlar sağlamaktadır. Aynı zamanda seçmen dilerse oy merkezine giderek bizzat oyunu da kullanabilmektedir. Yani seçmen, tercihi ile oy pusulası arasında bir vasitanın bulunduğunu düşünüyorsa dahi seçim günü seçim merkezlerinde doğrudan oy kullanma imkanına sahip olabilmektedir⁶⁰. Haliyle internetten oylamanın kişisel oy ilkesine aykırı olduğunu düşünmemekteyiz⁶¹. Kaldı ki seçmenin oyunun başkaları tarafından satın alınması vb. fiiller Estonya’da adli suç olarak düzenlenmiştir⁶². Böylece aslında oy hakkının kişiselliği ilkesinin cezai yaptırımlarla tesis edilmeye çalışıldığı da görülmektedir.

f. Açık Sayım ve Döküm İlkesi

Açık sayım ve döküm ilkesi, kullanılan oyların sayım ve dökümünün aleni şekilde isteyen herkesin huzurunda yapılmasını ifade eder⁶³. Açık sayım döküm ilkesinin arka planında seçimin hile veya yanlışlık olmaksızın gerçekleşmesi fikri yatmaktadır. Böylece seçim dürüst bir şekilde gerçekleştirilecektir. Bu ilkenin somutlaşması genellikle oyların sayım ve dökümünün sandık kurulu huzurunda ve yönetiminde herkese açık şekilde yapılmasıyla sağlanmaktadır⁶⁴. Anılan ilke oyun kullanıldığı an ile seçim sonuçlarının açıklandığı an arasında sayım ve döküm işlemlerinin şeffaf şekilde yapılmasını hedeflemektedir. Bu sebeple açık sayım ve döküm ilkesi aslında oy hakkının niteliğine ilişkin bir kriter sağlamamaktadır. Ancak oylama

⁶⁰ <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/questions-about-i-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁶¹ Aynı yönde: **Goos-Beckert-Lindner**, s. 145. Aksi yönde bkz. **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, s. 662. Uzaktan elektronik oylamanın Anayasa’daki kişisel oy ilkesine aykırı olması sebebiyle Polonya’da anayasa değişikliğine gidilmesi de bu noktada önemli örneklerden birisidir. **Musial-Karg**, Magdalena: Electronic Voting as an Additional Method of Participating in Elections. Opinions of Poles, İçinde: Krimmer, Robert-Volkamer, Melanie-Jordi, Barrat-Josh, Benaloh-Goodman, Nicole-Ryan, Peter Y.A.-Teague, Vanessa (Ed.), Electronic Voting First International Joint Conference, E-Vote-ID 2016 Bregenz, Austria, October 18-21, 2016 Proceedings, e-kitap, Springer, 2016, s. 220.

⁶² Örneğin Estonya Ceza Kanunu’nda seçme ve seçilme hakkının ihlali başlıklı 162. maddesinde seçmenin oyunun herhangi bir değer karşılığında yönlendirilmesi bir suç olarak düzenlenmiştir. Böylece oyun satın alınması şeklindeki fiiller adli ceza yaptırımına bağlanmıştır. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020. Bu suç tipinin benzeri Türk mevzuatında da bulunmaktadır: Haksız oy temini suçu (Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun Madde 152)

⁶³ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 312; **Akartürk**, s. 54.

⁶⁴ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, s. 312.

sürecinin bütünselliği düşünüldüğünde, açık sayım ve döküm ilkesi, oy hakkının niteliği için bir güvence oluşturmaktadır. Bu güvence özelliği sebebiyle bu bölümde anılan ilkeye internetten oylama açısından değinilmiştir.

İnternette kullanılan oyların sayımı sırasında gözlemciler hazır bulunabilmektedir. Örneğin Estonya’da herkesin seçim gözlemcisi olabilmesine imkân sağlanmaktadır. Hatta gözlemci olmak isteyenler, seçimlerden önce, sayım işlemlerinin nasıl gerçekleştiğini öğrenebilmeleri adına bir eğitimden geçirilmektedirler⁶⁵. Ancak internetten kullanılan oyların sayımı bir yazılım aracılığıyla gerçekleştiği için bu noktada sayım işleminin gözlemciler tarafından anlaşılabilmesi veya denetlenebilmesi zorlaşmaktadır⁶⁶. Buradaki zorluk, internetten oylamanın açık sayım ve döküm ilkesine aykırı olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Başka bir açıdan bakıldığında açık sayım ve döküm ilkesinin kapsamı, duyu organları vasıtasıyla oyların sadece fiziki varlığı üzerinden bir denetim sağlamaktadır. Oysa internetten oylamada oyların dijital bir varlığı bulunmaktadır. Haliyle açık sayım ve döküm ilkesinin kapsamı ile oyların dijital ortamda bulunduğu internetten oylama uygulaması örtüşmemektedir. Bu sebeptir ki internetten oylamalarda açık sayım ve döküm ilkesinin işlevini görecektir şekilde şeffaflık, denetlenebilirlik ve sistem güvenliği kriterlerini içine alacak şekilde yeni ilkeler getirilmektedir. Örneğin Estonya Anayasası’nda serbest, genel, eşit, kişisel ve gizli oy ilkesine yer verilmişken açık sayım ve döküm ilkesinden bahsedilmemektedir⁶⁷. Açık sayım ve döküm ilkesinin hedeflediği şeffaflık, denetlenebilirlik ve güvenlik işlevleri ise yasa düzenlemeleriyle sağlanmaktadır⁶⁸.

İlk bakışta şeffaflık ve denetim kriterlerinin, internetten oylamaya nazaran seçim merkezinde oylama yöntemiyle (elektronik olmayan) yapılan seçimlerde daha kolay sağlanabileceği düşünülmektedir. Çünkü bu tür elektronik olmayan merkezi oylamaların denetimi, fiziksel olarak var olan oy pusulaları, oy sandıkları veya oy sayım tutanaklarına dayanmaktadır. Haliyle bu sayılan hususlar seçmenler veya seçim görevlileri tarafından duyu

⁶⁵ <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/observing-auditing-testing> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁶⁶ Bu yüzdendir ki seçimlerde kullanılacak yazılımlar seçimden önce sertifikalandırılmakta ve ayrıca denetime açılmaktadır. **Yard**, s. 70.

⁶⁷ Madde 60. Metnin İngilizce çevirisi için bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015.pdf?lang=en (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁶⁸ **Madise, Ülle-Vinkel, Priit**: “*Constitutionality of Remote Internet Voting: The Estonian Perspective*”, *Juridica International*, XVIII, 4-2011, sa. 4-16, s. 8.

organlarıyla denetlenebilmektedir. İnternette oylamada ise bu tür klasik bir denetim mümkün değildir. Bunun yerine seçime ilişkin verilerin seçime etki etme şekli, kullanılan yazılım, şifreleme yöntemi, veri tabanı veya iletişim teknolojisi ağının denetlenmesi ve sertifikalandırılması söz konudur. Öğretilen bu unsurların seçim sırasında veya sonrasında denetlenmesinin mümkün olmayacağı iddia edilmektedir⁶⁹. Bu iddianın değerlendirilmesi ise salt hukuki bir konu değil, aynı zamanda bilimsel ve teknik bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bahsedilen iddiayı aşmak için uygulamada seçmenlerin internette kullandıkları oylara ilişkin kaynak kodunu (“*source code*”) yayınlayan ülkeler bulunmaktadır (Örneğin 2011 Norveç pilot yerel seçimleri⁷⁰). Ancak bu kaynak kodları kullanılan oya ilişkin herhangi bir hata veya kötüye kullanım olup olmadığını tespit etmeye tek başına yeterli değildir. Bu noktayı aşmak için de doğrulanabilir oylama (“*verifiable voting*”) sistemi önerilmiştir⁷¹. Doğrulama bireysel ve genel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bireysel doğrulamada seçmen, oyunun sisteme tercihini yansıtacak şekilde işlenip işlenmediğini tespit etmektedir. Genel doğrulamada ise herkes tarafından işlemenin yapıp yapılmadığı kontrol edilebilmektedir. Doğrulama diğer güvenlik gerekliliklerine -özellikle seçmen gizliliğine- ilişkin bir teminat sağlamamaktadır⁷².

Bir diğer önemli husus ise yazılımın güvenilirliğidir. İnternette oylamada kullanılan oylar seçim sonucunu yansıtmaktadır. Ancak, oyların bir sistemde toplanarak belli bir sonuca ulaşılması kullanılan yazılıma bağlıdır. Eğer yazılımda bir problem varsa doğal olarak bu durum, seçim sonucunu değiştirecektir. Zira gün geçtikçe artan ihtiyaçları karşılamak adına daha karmaşık yazılımlar üretilmekte ve bu karmaşıklık sebebiyle de bir yazılımdaki bütün hata veya değişimleri tespit etmek hem çok uzun sürmektedir hem de son derece pahalıdır. Hatta böylesi bir sistemdeki bütün olası hata-

⁶⁹ **Muş, Köksal-Kiraz, Mehmet Sabır-Cenk, Murat-Sertkaya, İsa:** “*Estonian Voting Verification Mechanism Revisited*”, IACR Cryptology ePrint, Computer Science, Political Science, 2016, sa. 1-18, s. 15.

⁷⁰ Technical Report: Source Code Audit of Norwegian Electronic Voting System – Ministry of Local Government and Regional Developments. https://roselabs.nl/files/audit_reports/mnemonic_-_Norwegian_electronic_voting_system.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020, s. 2.

⁷¹ **Puiggali, Jordi-Cucurull, Jordi-Guasch, Sandra-Krimmer, Robert:** Verifiability Experiences in Government Online Voting Systems, İçinde: Krimmer, Robert-Volkamer, Melanie-Barrat, Jordi-Benaloh, Josh-Goodman, Nicole-Ryan, Peter Y.A.-Teague, Vanessa (Ed.), *Electronic Voting*, e-kitap, Springer, 2017, s. 249.

⁷² Doğrulanabilir oylama yöntemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Puiggali-Cucurull-Guasch-Krimmer**, s. 249 vd.

ların tespitinin mümkün olmadığı dahi iddia edilmektedir⁷³. Bu olası açığa çözüm olarak yazılımdan bağımsız sistemler geliştirilmektedir. Yazılımdan bağımsız oylama sistemi, yazılımın doğru çalışıp çalışmadığının denetlenmesi sırasında seçim sonuçları ile kullanılan oyların uyumunun olup olmadığının yazılımdan ayrı olarak tespit edilebilmesi anlamına gelmektedir⁷⁴. Yazılıma bağlı olmayan sistemlerde yazılım kötüye kullanıma tabi olsa dahi seçimin sonucu değişmemektedir⁷⁵.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere açık sayım ve döküm ilkesi internette oylamaya uygulanabilir değildir. Ancak, bu durum internette oylamanın, oy hakkının demokratik ilkelerine aykırı olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Çünkü açık sayım ve döküm ilkesi elektronik olmayan merkezi oylamalar için öngörülmüş bir ilkedir⁷⁶. Bu sebeple yapısı gereği anılan ilkenin internette oylamaya uygulanması mümkün değildir. Kaldı ki açık sayım ve döküm ilkesinin işlevini gören denetlenebilirlik, şeffaflık ve güvenlik kriterleri ile internette oylamada da açık sayım ve döküm ilkesinin hedeflendiği noktaya varılabilemesinin teorik olarak mümkün olabileceği iddia edilmektedir. Ancak bu iddia tartışmalıdır. Bu noktada sadece hukuki tartışmalar nihai bir sonuca ulaşmak için yetersizdir. Zira güvenlik, denetim ve şeffaflık konusunu sağlayacak teknolojik alt yapının bilimsel ve teknik açısından ayrıca değerlendirilmelidir.

IV. OY HAKKININ NİTELİĞİNİN İNTERNETTE OYLAMA KARŞISINDA DÖNÜŞÜMÜ

Oy hakkına hâkim olan ilkeler ile demokrasi kavramı arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Şöyle ki demokrasilerde karar alma ve/veya temsilci belirleme için oylama yapmak kaçınılmaz bir sonuçtur⁷⁷. Oylamayla

⁷³ 2011 yılında seçimlerin iptal edilmesi için bir üniversite öğrencisi Estonya Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Başvuruya göre öğrenci, yayılma özelliği bulunmayan bir tür virüs geliştirmiştir. Bu virüs bir grup seçmenin oylarını manipüle edebilecek niteliktedir. Başvurucunun iddiasına göre böylesi bir virüs saldırısı sonrasında, anılan saldırı uzun süre fark edilemeyecektir. Estonya Anayasa Mahkemesi ise anılan şekilde bir virüsün kullanılması halinde ortaya çıkacak olası sonuçlar sebebiyle seçimin iptal edilmeceğine karar vermiştir. <https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-3-4-1-4-11> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁷⁴ Rivest-Virza, s. 6.

⁷⁵ Rivest-Virza, s. 8.

⁷⁶ İlginçtir ki Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda açık sayım ve döküm ilkesine açıkça yer verilmesine (Madde 67/2) rağmen seçim kanununda (298 Sayılı Kanun m. 94/A) belli hallerde elektronik oylamanın yapılabileceği esasına yer verilmiştir.

⁷⁷ Akartürk, s. 13.

egemenliğin küçük alt birimlerini oluşturan birey iradeleri somutlaşmakta ve o toplumu oluşturan bütün bireyler için bağlayıcı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada bireyin egemenlik pastasından payına düşen iradesini nasıl kullanacağı, anılan pastanın hangi kıstaslara göre pay edildiği oy hakkını şekillendirmektedir.

Siyasi katılım açısından demokrasi, doğrudan ve temsili demokrasi şeklinde ikiye ayrılır. Doğrudan demokraside, yasaların yapılışı ve kamu gücüne ilişkin kararlar bizzat halk tarafından alınmaktadır⁷⁸. Ancak nüfusun artmasıyla doğrudan demokrasinin uygulanabilirliği de ortadan kalkmıştır. Böylece günümüzde doğrudan demokrasinin yerini temsili demokrasiler almıştır. Temsili demokraside ise egemenliğin sahibi olan millet doğrudan bu egemenliği kullanmamakta ve egemenliğin kullanımını kendisini temsil eden kişi veya organa devretmektedir⁷⁹. Nitekim günümüzde hakim olan yönetim biçimi de temsili demokrasidir. En küçük mahalli idare olan köyde bile kararlar muhtar veya ihtiyar meclisi aracılığıyla alınmaktadır. Haliyle oy hakkının demokratik ilkeleri de temsili demokrasinin unsurları ve ihtiyaçları etrafında şekillenmiştir. Ne var ki, oy hakkının demokratik ilkelerinin klasikleşmiş kapsamı, günümüzdeki bilişime dayalı ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır. Bunun sebebi ise basittir: Normatif düzenleme yapma mekanizmalarının kırtasiye yükü ve şekli gereklilikleri sebebiyle teknolojik gelişmelere en geç tepki veren disiplin hukuktur. Bunun sonucunda oy hakkının demokratik ilkelerinin gelişimi de teknolojik gelişmelerin gerisinden seyretmekte ve mevcut ihtiyaçlara cevap vermekte eksik kalabilmektedir. Bu eksikliğin hissedildiği alanlardan birisi salgın hastalıkların kontrolden çıktığı durumlardır.

COVID-19⁸⁰ salgını sebebiyle yakın geçmişteki seçimlerin nasıl yapılacağı İngiltere, Dominik Cumhuriyeti ve Polonya'da gündeme gelmiştir. İngiltere'de Mayıs 2020'de gerçekleşmesi beklenen yerel seçimler Mayıs 2021'e ertelenmiştir⁸¹. İlk başta 17 Mayıs 2020'de gerçekleşmesi beklenen Dominik Cumhuriyeti genel seçimleri⁸² de 5 Temmuz 2020'de yapılmıştır. Aynı şekilde 10 Mayıs 2020'de gerçekleşmesi öngörülen Polonya başkanlık

⁷⁸ Teziç, s. 298.

⁷⁹ Teziç, s. 280.

⁸⁰ Yeni koronavirüs hastalığı ("*corona virus disease 2019*").

⁸¹ <https://www.idea.int/news-media/news/switching-all-postal-voting-times-public-health-crises-lessons-poland> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁸² <https://www.as-coa.org/articles/explainer-dominican-republic-gears-two-crucial-elections> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

seçimi 12 Temmuz 2020'ye ertelenerek gerçekleşmiştir⁸³. Seçimden kısa bir süre önce Polonya uzaktan oy kullanmaya imkân verecek şekilde posta yoluyla oy kullanımına ilişkin yasal düzenlemeler çıkarmıştır⁸⁴. Bu düzenleme gereğince karantinede veya evde izleme altında olan kişilere seçim gününden on iki gün önceye kadar posta yoluyla oy kullanma imkânı verilmiştir⁸⁵. Seçimin ertelenmesinden önce Mayıs ayında oyların tamamen posta yoluyla kullanılması için seçim kanununda değişiklik yapılmaya çalışılmış ancak bu değişikliğin hayata geçirilmesinin kısa sürede mümkün olmaması sebebiyle yeni sistemden vazgeçilmiştir⁸⁶. Polonya'daki örneğin aksine ABD'de 2020 başkanlık seçimlerinde salgın sebebiyle oyların önemli bir bölümünün posta yoluyla kullanılabilmesi mümkün olmuştur. Bu sonucun sebebi posta yoluyla oylama için gereken şartların kolaylaştırılmasıdır⁸⁷. Ancak bu kolaylaştırma beraberinde seçimdeki uygulamaların Amerikan Anayasa Mahkemesi'ne vardırarak hukuki süreçlere yol açmıştır⁸⁸. O kadar ki 2020 başkanlık seçimi ABD tarihinde en çok dava açılan seçim dönemi olmuştur⁸⁹.

Bu noktada akla seçimlerin neden ertelenmediği/ertelenemediği sorusu gelmektedir. Seçimleri ertelemek salgın gibi olağanüstü durumlarda bir geçici bir çözüm olsa da özellikle mevcut hükümetlerin olağanüstü durumun bilançosunu daha da ağır bir dönemde üstlenmemek adına seçimleri erteleme yoluna gitmemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Herhangi bir erteleme

⁸³ <https://balkaninsight.com/2020/05/07/poland-postpones-presidential-election/> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁸⁴ <https://www.nytimes.com/aponline/2020/04/06/world/europe/ap-eu-poland-virus-outbreak-election-1st-ld-writethru.html> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁸⁵ <https://www.ifes.org/news/elections-poland-2020-presidential-election> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁸⁶ <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/12/poland-presidential-election-too-close-to-call-voting-begins-andrzej-duda-rafa-trzaskowski>

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.usa.gov/absentee-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

⁸⁸ Marci Andino, et al. v. Kylon Middleton, et al. (2020). Kararın tam metni için bkz. https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/20a55_dc8e.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020. Karara Güney Karolina eyaleti yasaları kapsamında posta yoluyla kullanılacak oy için başka birisinin tanık olarak imzasını gerektiren düzenleme konu edilmiştir. İlk derece mahkemesi tanık gerekliliğinin salgın sebebiyle seçmen üzerinde yük olacağı gerekçesiyle ilgili düzenlemenin yürürlüğünü durdurmuş ancak Anayasa Mahkemesi seçimlere çok kısa bir süre kala seçim sisteminde değişiklik yapılmaması gerektiği gerekçesiyle ilk derece mahkemesinin kararını kaldırmıştır.

⁸⁹ <https://www.ortadoguhaber.com/haberler/abd-de-secim-sonuclarini-mahkemeler-mi-belirleyecek> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

olmaması ülkeleri salgın sürecinde seçimin yapılabilmesini mümkün kılmak adına farklı çözümler bulmaya itmektedir. Bu noktada ülkeler ilk etapta geçici çözümler bulmaya çalışmaktadırlar (Örneğin posta yoluyla oylama). Ancak seçimlere kısa bir süre kalması karşısında bu değişikliklerin hayata geçirilememesi olumsuz sonuçlardan birisi olarak gösterilebilir (Örneğin 2020 Polonya başkanlık seçimi). Seçimlere kalan süre açısından bir olumsuzluk yaşamayan ülkelerde ise mevcut sistemde salgın sebebiyle kısıtlamaya gidilmesi seçimin meşruluğu tartışmasına yol açmaktadır (Örneğin 2020 ABD başkanlık seçimleri⁹⁰).

Yine de belirtmelidir ki COVID-19 salgınına kısa zaman içinde çözüm bulunamadığı takdirde önümüzdeki seçimlerin nasıl yapılacağı belirsizliğini korumaktadır. Seçimlerin yapılması kaçınılmaz olduğu için salgın döneminde seçimlerin yapılabilmesi adına birçok genel veya yerel seçim yönteminde yakın zamanda çeşitli değişikliklerin yapılmasını gerekecektir. Bu gerekliliğe cevap verebilecek makul seçeneklerden birisi internetten oylamadır. Ancak bu makul seçenek, oy hakkının demokratik ilkelerinin alışılmış kapsamına birebir uymamaktadır. Bu uyumsuzluğa rağmen düşünülmesi gereken nokta şudur: Belki de oy hakkının demokratik ilkelerinin alışılabilir kapsamı, salgın hastalıkların devam ettiği dönemdeki seçim ihtiyacına karşılık verecek bir sistemin önüne geçmektedir.

Alışılabilir oy hakkı ilkelerinin mevcut ihtiyacı karşılamakta zorlanabileceği bir diğer durum ise afetlerdir. Dünyanın değişen ekosistemi karşısında uzun bir döneme yayılabilecek çevresel felaketlerin yaşanması muhtemeldir. Böylesi durumlarda afetlerin dönemsel olarak olağan hayatın bir parçası haline gelmesi beklenebilir bir sonuçtur. Bu olasılık karşısında oy hakkının alışılabilir ilkelerinin somut ihtiyaca cevap veremeyeceği aşıkardır. Bu ilkelerin yeniden yorumlanması yoluyla internetten oylama sistemi, uzun süreli etkisi olabilecek bir felaket halinde oluşacak oylama ihtiyacına cevap verebilecek niteliktedir.

Kaldı ki herhangi bir salgın, doğal afet vb. bir hadise meydana gelmese dahi devlet tüzel kişiliği bünyesinde dijital vasıta kullanımının artışı, bilişim devriminin kamunun her alanına sirayet ettiğini göstermektedir. E-devlet, e-nabız, hayat eve sığar vb. uygulamalarla halihazırdaki kamu hizmetleri

⁹⁰ Pensilvanya ve Kuzey Karolina eyaletlerinde posta yoluyla oy kullanma sürelerinin uzatılması seçime damgasını vurmuştur. Amerikan Anayasa Mahkemesinin posta yoluyla oy kullanma son tarihini uzatılması ve böylece geç gelen oyların geçerli sayılmasına yeşil ışık yakması seçimin meşruluğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İlgili kararın asıl metni için bkz. https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/20a72_Shek.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

dijital platforma aktarılmaktadır. Devlet tüzel kişiliği bünyesinde böylesi bir devininin yaşanması şans eseri değildir. Nitekim teknolojik gelişmelerle birlikte gerçek hayatın giderek sanallaştığı bir noktaya gidilmektedir. Bu da bireylerin internet veya sanal platformlar üzerinden yapabilecekleri işlem sayısını giderek artırmaktadır. Bu artış yaşantımızda esaslı şekilde yer etmeye başlayan dijitalleşmenin bir görünümüdür. Böylesi bir dönemde oy hakkının da dijitalleşmesi ve internet vasıtasıyla kullanılabilir hale gelmesi olağandışı bir uygulama olmaktan çıkmaktadır. Nitekim Estonya'da 2005'te başlayan elektronik oylama süreci, bugün Estonya seçmenlerinin internette oy kullanılabileceği bir noktaya varmıştır. Ancak bu gelişmeler karşısında oy hakkına hakim olan demokratik ilkeler normatif düzeyde geride kalmaktadır. Bu geride kalış son derece doğaldır çünkü teknolojik değişim ve acil ihtiyaçlara karşı verilen disiplinler refleksler arasında hukuk bilimi son derece geriden gelmektedir. Haliyle anılan ilkeler yeniden değerlendirilmeli ve bu ilkeler için güncel bir kapsam belirlenmelidir. Aksi takdirde oy hakkına hakim olan ilkeler ile mevcut ihtiyaçlar uyuşmayacaktır. Oy hakkının bahsedilen bu dönüşümünün sadece günümüzle sınırlı olmadığı ve geleceği de şekillendirdiği unutulmamalıdır.

Yapay zekaların gelişimi, büyük verilerin verimli şekilde işlenebilmesi, derin öğrenme vb. teknolojilerin gelişmesi neticesinde önümüzdeki yıllarda temsili demokrasinin gerekliliğinin sorgulanabildiği bir noktaya varılabilir. Nihayetinde egemenlik anlayışı, toplum tarafından neyin kabul edilebilir ve neyin kabul edilemez olduğunu bu ayrımın ne gibi sonuçlar doğuracağını belirlemektedir. Günümüzde bu sistemi normlar sayesinde kurgulamaktayız. Normlar ise asli olarak yasama erkinin (tali olarak yürütme erki) çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Nüfusun bu denli fazla olduğu bir dünyada ise herkesin yasama faaliyeti içerisindeki bir husus için oy kullanması referandum dışında mümkün olmamaktadır. Bu fiili imkânsızlık da temsili demokrasiyi günümüzün kaçınılmazı haline getirmiştir. Ancak ilerideki teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde son derece maliyetli olan referandumların çok daha kolay ve düşük maliyetli şekilde yapılabilmesi mümkün olabilecektir⁹¹. Başka bir deyişle günümüzün istisnai bir uygulaması olan referandumlar, teknolojik gelişmeler ile ileride olağan hayatın bir parçası haline gelebilecektir⁹². Böylesi bir durumda internet vb. vasıtalar, oylama işleminin

⁹¹ Estonya'nın 2017 yerel seçimlerinde internette oylamanın maliyetinin fiziksel olarak oy kullanımı karşısında yarı oranında avantajlı olduğu tespit edilmiştir. **ışık**, s. 130.

⁹² Bu durumun yaratacağı olumsuz sonuçlara dikkat çekilmekte ve insanların her hafta oy kullandığı bir sistemin insanların bilinçsiz bir şekilde karar mekanizmalarına dahil

ana dinamosunu oluşturacaktır. Geleceğe dair bu spekülâtif olasılık, Antik Yunan'daki agoraları anımsatmaktadır⁹³. Yani günümüzdeki bilişim ağları, geleceğin agoraları olabilecektir. Böylesi bir durumun yarı doğrudan demokrasi ve uzun vadede doğrudan demokrasi anlayışını doğurması gayet mümkündür. O kadar ki belki de Isaac Asimov'un öngördüğü üzere oy verme işlemi dahi tarihe karışarak bir yapay zekâ tarafından toplumun hangi yönde egemenlik anlayışını kullandığı belirlenebilir hale gelebilir⁹⁴. Burada sorulması gereken soru böylesi bir yapay zekâ diktasının olduğu sistemin demokratik kabul etmenin mümkün olup olmadığıdır.

İnsanın kavrayışı dışında bir demokrasi kavramından bahsetmek mümkün değildir. Haliyle insan kavrayışı değiştikçe önce demokrasinin işlevi, ardından da demokrasi kavramının kendisi değişecektir. Her insanda özgür bir iradenin bulunduğu kabulü ortadan kalkmadığı sürece de bu değişim devam edecektir. Günümüzde bu değişimin asli etkenlerinden birisi kuşkusuz teknolojidir. O kadar ki artık günümüzde dijital demokrasi gibi kavramlar altında teknolojik gelişmelerin demokrasi kavramını nasıl etkilediği incelenmektedir. Örneğin gerçek insanların düşüncelerini şekillendiren ve algoritmalar tarafından yönetilen sosyal medya hesap botları; yanlış veya eksik bilgilerin belli gruplara yönelik reklam faaliyetleri çerçevesinde sunulması (psikografik mikro-hedefleme); yapay zekanın manipülâtif bilgi oluşturulması ve yayılmasında kullanımı ve algoritmaya dayalı oylama tavsiyesi veren uygulamalar seçimlerin sonuçlarını asli yönde etkileyen birçok önemli teknolojilerden sadece bazılarıdır⁹⁵. Anılan teknolojilerin mevcut demokrasi algısına zararlı olduğu aşikardır. Ancak bu noktada teknolojik imkanların varlığı değil, bu imkanların nasıl kullanıldığı önemlidir. Bu husus internetten oylama için de geçerlidir. Oy hakkının demokratik ilkeleri açısından internetten oylamanın bazı tehlikeler barındırdığı kuşkusuzdur. Ancak bu tehlikelerin aşılabileceği internetten oylamanın nasıl kurgulanacağına bağlıdır.

olacağı iddia edilmektedir. **Bartlett**, Jamie: *The People vs. Tech: How the Internet is Killing Democracy (and How We Save It)*, Ebury Press, Birleşik Krallık, 2018, s. 51.

⁹³ Antik Yunan'da oy hakkına sahip olan kişiler, agoralarda yapılan toplantılarda doğrudan oy kullanabilmekteydiler.

⁹⁴ Isaac Asimov'un "Franchise" isimli kısa öyküsünde herkesin bir oy hakkı bulunmaktadır. Multivac denilen bir yapay zekâ, seçtiği tek vatandaşa yönelttiği sorular ve başkaca verilerin değerlendirmesiyle Amerikan vatandaşlarının hangi adayı seçeceğini tahmin edebilmektedir. **Asimov**, s. 13.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Brkan**, Maja: "Artificial Intelligence and Democracy", *Delphi - Interdisciplinary Review of Emerging Technologies* Volume 2, Issue 2 (2019), sa. 66-71.

V. SONUÇ

İnsanlığın bir grup adına karar verme çabası oylama kavramını doğurmuştur. Kavramın doğuşundan itibaren geçen zaman oylama geleneğini oluşturmuştur. Bu geleneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan insan hakkı teorisi ve güncel demokrasi anlayışı ile yoğrulması sonucunda oy hakkının demokratik ilkeleri kavramı günümüzdeki halini almıştır. Ne var ki bilgi çağının yaşandığı günümüzde ihtiyaçlar da giderek farklılaşmakta ve internet kullanımının gün geçtikçe arttığı günümüzde devlet-birey ve birey-birey arasındaki ilişki her dakika daha da sanallaşmaktadır. Böylesi bir trendin karşısında oy hakkının ve oylama yöntemlerinin de değişime uğraması kaçınılmazdır. Anılan kaçınılmazlığın bir sonucu olarak günümüzde internette oylamanın seçimlerde uygulanabilirliği tartışılmaktadır. Nitekim 1980'lerin başından beri internette oy kullanımı üzerine ABD'de ve Avrupa'da yapılan çalışmalar sonuç vermeye başlamıştır. Günümüzde Estonya, Norveç, İsviçre gibi ülkelerin internette oylamayı deniyor olması yükselen trendin somut örnekleridir. Bu somut örneklerle oluşan mevcut uygulamanın yerindeliliğinin tespit edilebilmesi için oy hakkının demokratik ilkeleri açısından internette oylama yöntemi incelenmelidir.

Oy hakkının demokratik ilkeleri ile internette oylama yöntemi kimi zaman örtüşmekte kimi zaman çatışmaktadır. İnternette oylama uygulaması genel oy ve eşit oy ilkesi ile örtüşmektedir. Ancak bu örtüşmede genel oy ve eşit oy ilkesinin geleneksel kapsamı, internette oylamanın unsurlarına göre yeniden belirlenmelidir. Gizli oy, kişisel oy ilkeleri ve açık sayım döküm ilkelerinin geleneksel kapsamı ile internette oylama arasında bir çatışma mevcuttur. Ancak günümüzdeki internette oylama uygulamaları bu çatışmanın aşılabileceği çözümleri de beraberinde getirmektedir. Bu çözümler aslında gizli oy, kişisel oy ve açık sayım döküm ilkesinin geleneksel kapsamını yeniden şekillendirmektedir. Özellikle açık sayım döküm ilkesinin yerini denetlenebilirlik, şeffaflık ve güvenlik kavramları aldığı görülmektedir. Yine kişisel ve gizli oy ilkelerinin varoluş sebepleri ile internette oy kullanımının her zaman çelişmeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü bu ilkelerin kapsamı hala geleneksel bakış açısıyla belirlenmektedir. Nitekim Avrupa Konseyi'nin 2017 tarihli elektronik oylamaya ilişkin tavsiye kararında da anılan ilkeler geleneksel kapsamından sıyrılmış bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu yeniden değerlendirme ise internette oylamanın geleceğine ışık tutacak niteliktedir. İnternette oylama günümüzde yaşanabilecek olağanüstü durumlara çözüm olabilecek niteliktedir.

Bilişim çağında yükselen trendlerin yanında çeşitli olağanüstü durumların üstesinden gelinmesi için internetten oylamaya ihtiyaç duyulabilmektedir. Örneğin COVID-19 sebebiyle önümüzdeki aylarda yapılacak olan birçok seçimin nasıl gerçekleşeceği belirsizliğini korumaktadır. Seçimlerin ertelenmesinin tercih edilmemesi karşısında internetten oy kullanımı gibi yöntemlerin kullanılması olasıdır. Bunun yanında uzun sürebilecek çevresel afetlerde de yine oy merkezlerine gidilememesi gibi durumlar yaşanabilmektedir. Böylesi bir ihtimalde de internetten oylamanın bahsedilen ihtiyacı karşılaması mümkündür.

Bütün bu açıklamalar internetten oylamanın aksayabilecek noktalarını kapatmamaktadır. Zira bilişim teknolojilerindeki gelişim her zaman teknik bir manipülasyonla karşı karşıya kalma tehlikesi altındadır. Haliyle internetten oylama, oy hakkının kapsamını daha iyi bir noktaya taşımayı hedeflese de bunu başarmak için kat etmesi gereken epey bir yol mevcuttur. Ancak bu husus tek başına internetten oylama sisteminin kullanılmayacağına işaret etmemektedir. Buradaki hedef internetten oylamanın zaman içinde gelişerek daha iyi uygulamaya dönüşmesi için ne yapılabilir noktasında toplanmalıdır. Zira internetten oylamanın yetersizliklerini öne sürerek bu ihtimalin görmezden gelinmesi, bilgi çağının gerekliliklerine karşı çıkmak anlamına gelecektir.

KAYNAKÇA

- Aichholzer**, Georg-Rose, Gloria: Experience with Digital Tools in Different Types of e-Participation, **Hennen**, Leonhard-**Keulen**, Ira van-**Korthagen**, Iris-**Aichholzer**, Georg-**Lindner**, Ralf-**Nielsen**, Rasmus Øjvind (ed.), European E- Democracy in Practice, e-kitap, Springer Open, 2020.
- Akartürk** Ali Ekrem: Oy Hakkının Anayasal İlkeleri, Legal Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Akın**, Melda: “Elektronik Oy Verme Sistemlerinde Güvenlik: Deneyimler ve Türkiye İçin Öneriler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 3-2006, sa. 32-47.
- Alvarez**, R. Michael-**Hall**, Thad E.: Point, Click and Vote: The Future of Internet Voting, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2004.
- Asimov**, Isaac: Franchise, Quinn Publishing Company, If: Worlds of Science Fiction, New York, Cilt 5, Ağustos-1955.
- Bartlett**, Jamie: The People vs. Tech: How the Internet is Killing Democracy (and How We Save It), Ebury Press, Birleşik Krallık, 2018.
- Brkan**, Maja: “Artificial Intelligence and Democracy”, Delphi - Interdisciplinary Review of Emerging Technologies Volume 2, Issue 2 (2019), sa. 66-71.
- Carey**, Peter: Data Protection, Oxford University Press, Oxford, 2018.
- Chaum**, David: Blind Signatures for Untraceable Payments. İçinde: Chaum D., Rivest R.L., Sherman A.T. (ed.) Advances in Cryptology. Springer, Boston, 1983.
- Cheeseman**, Nic-**Gabrielle**, Lynch-**Willis**, Justin: “Digital Dilemmas: the Unintended Consequences of Election Technology”, Democratization, 25 (8), 2018, pp. 1397-1418.
- Ciner**, Şahin: Dijital Demokrasi, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2017.
- Cranor**, Lorrie Faith: In Search of the Perfect Voting Technology: No Easy Answers İçinde: Secure Electronic Voting, **Gritzalis**, A. Dimitris (ed.), e-kitap, Springer, 2003.
- Gibson**, Rachel K.: Internet voting and the European Parliament Elections, İçinde: **Mendez**, Fernando-**Trechsel**, Alexander H. (ed.), The European Union and e-Voting, e-kitap, Routledge, 2004.

- Goos**, Kertsin-**Beckert**, Bernd-**Lindner**, Ralf: Electronic, Internet-Based Voting, İçinde: **Lindner**, Ralf-**Aichholzer**, Georg-**Hennen**, Leonhard (Ed.), Electronic Democracy in Europe, e-kitap, Springer, 2016.
- Gözler**, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Esasları: Ders Kitabı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.
- Gözler**, Kemal: Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, cilt: I, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.
- Işık**, Alper: Dijital Demokrasi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Joaquim**, Rui-**Ribeiro**, Carlos-**Ferreira**, Paulo: Improving Remote Voting Security with CodeVoting, İçinde: **Chaum**, David-**Jakobsson**, Markus-**Rivest**, Ronald L.-**Ryan**, Peter Y. A.-**Benaloh**, Josh-**Kutyłowski**, Mirosław-**Adida**, Ben (Ed.), Towards Trustworthy Elections: New Directions in Electronic Voting, Springer, Berlin, 2010.
- Jones**, W. Douglas: The Evaluation of Voting Technology, İçinde: Secure Electronic Voting, **Gritzalis** A. Dimitris (ed.), e-kitap, Springer, 2003.
- Kaboğlu**, İbrahim Ö.: Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Kaiser**, Brittany: Targetted, Harper Collins, ABD, 2019.
- Karamustafaoglu**, Tunçer: Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- Kersting**, Norbert-**Baldersheims**, Harald: Electronic Voting and Democratic Issues: An Introduction, İçinde: **Kersting**, Norbert-**Baldersheim**, Harald (Ed.), Electronic Voting and Democracy, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Krimmer**, Robert: The Evolution of E-voting: Why Voting Technology is Used and How it Affects Democracy, Tut Press, Tallinn University of Technology Doctoral Theses Series I: Social Sciences, No. 19, Talin, 2012.
- Kutyłowski**, Mirosław-**Zagórski**, Filip: Scratch, Click & Vote: E2E Voting over the Internet, İçinde: **Chaum**, David-**Jakobsson**, Markus-**Rivest**, Ronald L.-**Ryan**, Peter Y.A.-**Benaloh**, Josh-**Kutyłowski**, Mirosław-**Adida**, Ben (Ed.), Towards Trustworthy Elections: New Directions in Electronic Voting, Springer, Berlin, 2010.
- Lindner**, Ralf-**Aichholzer**, Georg: E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends, İçinde: **Hennen**, Leonhard-**Keulen**, Ira van-**Korthagen**, Iris-**Aichholzer**, Georg-**Lindner**, Ralf-**Nielsen**, Rasmus

Øjvind (ed.), *European E- Democracy in Practice*, e-kitap, Springer Open, 2020.

Madise, Ülle-Vinkel, Priit: “*Constitutionality of Remote Internet Voting: The Estonian Perspective*”, *Juridica International*, XVIII, 4-2011, sa. 4-16, s. 8.

Musial-Karg, Magdalena: *Electronic Voting as an Additional Method of Participating in Elections. Opinions of Poles*, İçinde: **Krimmer, Robert-Volkamer, Melanie-Jordi, Barrat-Josh, Benaloh-Goodman, Nicole-Ryan, Peter Y.A-Teague, Vanessa** (Ed.), *Electronic Voting First International Joint Conference, E-Vote-ID 2016 Bregenz, Austria, October 18-21, 2016 Proceedings*, e-kitap, Springer, 2016.

Muş, Köksal-Kiraz, Mehmet Sabır-Cenk, Murat-Sertkaya, İsa: “*Estonian Voting Verification Mechanism Revisited*”, *IACR Cryptology ePrint, Computer Science, Political Science*, 2016, sa. 1-18.

Puiggali, Jordi-Cucurull, Jordi-Guasch, Sandra-Krimmer, Robert: *Verifiability Experiences in Government Online Voting Systems*, İçinde: **Krimmer, Robert-Volkamer, Melanie-Barrat, Jordi-Benaloh, Josh-Goodman, Nicole-Ryan, Peter Y.A.-Teague, Vanessa** (Ed.), *Electronic Voting*, e-kitap, Springer, 2017.

Rivest, Ronald L.-Virza, Madars: *Software Independence Revisited*, İçinde: **Hao, Feng-Ryan, Peter Y. A., Real-World Electronic Voting: Design, Analysis and Deployment, CRC Press, New York, 2017.**

Teziç, Erdoğan: *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2019.

Vural Dinçkol, Bihterin-Işık, Alper: “*Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği*”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25-Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019, sa. 716-726.

Yard, Michael: *Direct Democracy: Progress and Pitfalls of Election Technologys*, International Foundation for Electoral Systems, Washington D.C., 2010.

Çevrimiçi Kaynaklar:

<https://sciencenorway.no/election-politics-technology/no-more-online-voting-in-norway/1562253> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

CoE Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to Member States on Standards for E-voting, <https://rm.coe.int/0900001680726f6f> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.valimised.ee/en/internet-voting/questions-about-i-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

[https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec\(2004\)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Rec(2004)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo_en.pdf) (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015.pdf?lang=en (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

https://roselabs.nl/files/audit_reports/mnemonic_-_Norwegian_electronic_voting_system.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-3-4-1-4-11> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.idea.int/news-media/news/switching-all-postal-voting-times-public-health-crises-lessons-poland> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.as-coa.org/articles/explainer-dominican-republic-gears-two-crucial-elections> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://balkaninsight.com/2020/05/07/poland-postpones-presidential-election/> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.nytimes.com/aponline/2020/04/06/world/europe/ap-eu-poland-virus-outbreak-election-1st-ld-writethru.html> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.ifes.org/news/elections-poland-2020-presidential-election> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.usa.gov/absentee-voting> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/20a55_dc8e.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://www.ortadoguhaber.com/haberler/abd-de-secim-sonuclarini-mahkemeler-mi-belirleyecek> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/20a72_5hek.pdf (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.

<https://sciencenorway.no/election-politics-technology/no-more-online-voting-in-norway/1562253> (Çevrimiçi), ET: 10.11.2020.